

Kitap Tanıtımı / Book Review

HEREKE FABRİKASININ KURULUŞU
Vahdettin ENGİN

Arif KOLAY¹

Öz

Çalışmamızda Vahdettin Engin tarafından yayına hazırlanan Hereke Fabrikasının Kuruluşu isimli eser tanıtılacaktır. Kitap Tanzimat Döneminin sanayi yatırımlarından olan Hereke Fabrikasının kuruluşundan Cumhuriyet Dönemindeki durumunu arşiv belgelerine dayanılarak ele alınmıştır Eserin boyu 21 cm eni 13,5 cm'dir. 168 sayfa olan eser Yeditepe Yayınevi tarafından 2022 yılında yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vahdettin Engin, Hereke, Fabrika

ESTABLISHMENT OF HEREKE FACTORY
(By Vahdettin ENGİN)

Abstract

In our study, the work titled the establishment of Hereke Factory, prepared for publication by Vahdettin Engin, will be introduced. The book is based on archival documents from the establishment of the Hereke Factory, one of the industrial investments of the Tanzimat Period, to its state in the Republican Period. The length of the work is 21 cm and its width is 13,5 cm. The work, which has 168 pages, was published by Yeditepe Publishing in 2022.

Keywords: Vahdettin Engin, Hereke, Fabrika

---

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, arif.kolay@dpu.edu.tr.

ORCID : 0000-0002-9315-1208

Başvuru Tarihi (Received): 04.10.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 24.10.2022

HEREKE FABRİKASININ KURULUŞU

Prof. Dr. Vahdettin ENGİN, *Rumeli Demiryoll², Tünel'den Füniküler'e Kabataş Taksim³, Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu⁴, Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı⁵, Pazarlık⁶, Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid⁷, II. Abdülhamid ve Dış Politika⁸, Hesaplaşma⁹, Asayiş¹⁰, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık¹¹, Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u¹², Kurtlar Sofrasında Osmanlı¹³* gibi daha pek çok çalışmayı Yakınçağ Tarihi alanına kazandırmıştır. Engin'in son çalışması ise “*Hereke Fabrikasının Kuruluşu*” adını taşır.

Eserin Önsöz kısmında Hereke Fabrikası'nın kuruluşuna kadar Osmanlı Sanayisi ile ilgili şu bilgiler paylaşılmıştır: 19. yüzyılda Osmanlı'da devlet eliyle, ya da özel teşebbüsler tarafından çok sayıda tesisin inşa edildiği bilinmektedir. Nitekim III. Selim çuha ve kâğıdın yurt içinde üretilebilmesi için İstanbul'da iki imalathane kurdurdu. Kâğıt fabrikası 1804 yılında Beykoz'da kurulmuştu. 19. yüzyılda bir başka kâğıt fabrikası da İzmit'te kuruldu. 1846 yılında üretime geçen fabrika Avrupa kâğıdı ile rekabet edemediğinden 1855'de kapandı.

Bu dönemde devlet tarafından kurulan bir başka tesis Beykoz Deri ve Kundura fabrikası idi. 1816 yılında II. Mahmut tarafından kurdurulan fabrika, 1842 yılında buhar makineleriyle donatılmıştı.

² İlk baskı, 1993.

³ İlk baskı, 2007.

⁴ İlk baskı, 2012. Son baskı, 2013.

⁵ İlk baskı, 2010. Son baskı, 2020.

⁶ İlk baskı, 2010. Son baskı, 2022.

⁷ İlk baskı, 2017. Son baskı, 2021.

⁸ İlk baskı, 2005. Son baskı, 2017.

⁹ İlk baskı, 2011. Son baskı, 2020.

¹⁰ İlk baskı, 2013. Son baskı, 2020.

¹¹ İlk baskı, 2015. Son baskı, 2019.

¹² İlk baskı, 2001. Son baskı, 2021.

¹³ İlk baskı, 2007. Son baskı, 2015.

Başlangıçta sadece ordu ihtiyacını karşılarken giderek piyasa için de üretim yapmıştır. İmalat arasında, potin, iskarpin, çeşitli ayakkabı ve terlikler, kösele ve her çeşit saraciyelik deriler bulunmaktaydı.

Asakir-i Mansure ordusunun elbise ve iç çamaşırı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Eyüp'te bir iplik fabrikası 1827 yılında faaliyete geçirilmişti. Fabrikanın pamuk ihtiyacı Kırkağaç, Soma, Balıkesir ve Drama'dan sağlanırdı. Diğer fabrikalarda olduğu gibi iplik fabrikasının kuruluşunda da gayrimüslim ve yabancılardan faydalanılmıştır.

II. Mahmud döneminde kurulan bir başka fabrika yine ordunun ihtiyacına yönelik olarak açılan Feshane'dir. Feshane 1833 yılında Kadırga'da faaliyete geçmişti. Binanın ihtiyaca cevap vermemesi üzerine 1839'da Eyüp civarında Defterdar'a nakledilmiştir. İlk zamanlarda yalnız fes imal eden fabrika 1843'den itibaren dokumacılığa başlamıştır. Fabrikanın yönetimi Belçikalı uzmanlara bırakılmış, bu uzmanların tavsiyesi ile yurt dışından getirilen modern makinelerle fabrika teçhiz edilmiştir.

Tanzimat, sanayileşme açısından, geniş çapta ihtiyaç duyulan malları imal etmek amacıyla büyük çaplı tesis kurma politikalarının hayata geçirildiği bir dönem oldu. Bu dönemde aynı zamanda bazı tesisler modernleştirilirken, bazıları da değişen ihtiyaçlara göre reorganize edildi. Bu bağlamda 1830 yılında kurulmuş olan İslimye Çuha Fabrikası ordunun ihtiyacının artması üzerine 1840'lı yılların başında Avrupa'dan ithal edilen makinelerle modern hale getirildi ve büyütüldü.

Tanzimat döneminde birçok üretim teşekkülünden oluşan bir nevi sanayi parkları da oluşturulmuştu. Bu husus devletin sanayileşmeye verdiği önemin bir sonucu idi. Devlet adamları yazdıkları raporlarda sanayileşmenin önemine değiniyorlar, kalkınmak için Avrupa'daki gibi fabrikalar yapılmasını şart görüyorlardı. Söz konusu sanayi parklarından ikisi İstanbul'un Marmara sahillerinde kurulan, Bakırköy ve Zeytinburnu sanayi kompleksleri idi. Buradaki tesislerin önemli kısmı demir üretime yönelik olup, demir boru, çelik ray, çift pulluğu, bağ ve bahçe aletleri, koşum takımları, top, kılıç, süngü gibi harp aletleri imal ediliyordu. Demir fabrikasının yanına kurulan bir başka binada ise yünlü ve pamuklu kumaş dokunmaktaydı. Burada üretilenler halkın ihtiyacını karşılamak üzere iç pazarlarda da satılıyordu. Bu tesislerde çalışan Türk ve yabancı işçiler fabrikaya ait sosyal tesislerde barınıyorlardı. Fabrikaların ihtiyaç duyduğu teknik elemanları yetiştirmek üzere burada bir de sanayi mektebi kurulmuştu.

Aynı yıllarda kurulan bir başka tesis de İzmit Çuha fabrikası idi. Başlangıçta yünlü askeri kumaş imal eden fabrika daha sonra yatak çarşafı, havlu, çorap ve eldiven de üretmişti. Kalite itibariyle İzmit Çuha fabrikası ürünleri İngiltere ve Fransa dokumalarıyla rekabet edebilecek düzeydeydi. Bu fabrikanın yapımını üstlenen Ohannes ve Bogas Dadyan kardeşler bilahare Hereke'de bir fabrika kurdular. Fabrika 1845 yılında devlet tarafından satın alındı. Fabrika imal ettiği ipekli kumaşlarla büyük ün kazanmıştı" denilerek önsöz'e son verilmiş okuyucu bu bilgilerle asıl konuya hazır hale getirilmiştir. Ardından eserde arşiv belgelerinden hareketle tarihi devamlılık ilkesi göz önünde tutularak Hereke Fabrikasının kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadarki durumu okuyucuya sunulmuştur.

Fabrikaya dair nizamname ile başlayan eserde fabrikanın iç yapılanması ve çalışan işçilerine dair şu bilgilere yer verilmiştir: "Hereke Fabrikası'na bağlı çeşitli müstemilat bulunmaktaydı. Fabrika kompleksi içinde yer alan bu müstemilâtın bazıları şunlardı: İpek böceklerinin besin maddesi olan dut yapraklarının ve meyvesinin yetiştirildiği ve 5.000 adet fidanın dikili olduğu dutluk, fabrika çalışanlarının ikameti için yapılmış olan 60 ev, Avrupalı ustalarının kalması için inşa edilmiş 8 odanın yanı sıra Osmanlı tebaasından olan bekâr çalışanların yerleştirildiği 30 oda mevcuttu. Ayrıca yeni olarak inşa edilmiş bir boyahane, değirmen, ekmekçi fırını, kahvehane, tütün satılan dükkân, lokanta, hamam. Fabrika'da 1848 yılında 11 memur, 13'ü imalat ve 6'sı tamir ustası olmak üzere 19 Avrupalı ustanın yanı sıra 90 işçi çalışmaktaydı. Tezgâh sayısı arttıkça personel

sayısında da artış kaydedilmiştir. 1852 yılında fabrikada çalışan sayısı 261'e yükselmiş ve sonraki yıllarda da çalışan sayısı 300 kişiyi bir miktar aşincaya kadar bu artış sürmüştür.

Hereke Fabrikası'nda 1850 senesinde ipekli kadife ve mobilyalık kısım kurulmaya başlandı. İplik üretimi de yapılan fabrika tam anlamıyla entegre bir tesisti. Tesisin devlet tarafından işletildiği ilk yıllarda faaliyetler 50 adet tezgâhla yürütülmeye çalışılmış, yapılan üretimin kalitesizliğinin yanı sıra düşük üretim sebebiyle bu dönemdeki faaliyetler zararlı sonuçlanmıştır. Tezgâh sayısı artıkça verim ve kalite artışı yaşandığı gibi kârlılık oranı da düzelmiştir. 1853 yılından itibaren fabrikanın kârını düzenli bir şekilde artırmaya başladığı görülmektedir. Hereke Fabrikası ağırlıklı olarak ipek üretimi yapılan bir tesis olduğundan, fabrikaya gerekli olan ipeğin güvenilir biçimde tedarikine yönelik olarak, 1850 yılında alınan karar doğrultusunda, 1852'de Bursa'da Harir ve Mancınık Fabrikası açılmış ve bu fabrika doğrudan doğruya Hereke Fabrikası tarafından idare edilmiştir. Bilindiği gibi ipekli dokuma, Osmanlı Devleti'nde yüksek kalitedeki yünlüler kadar, hatta daha fazla tüketilen bir mamuldür. Hereke Fabrikası'nda ipek kumaşlar, kadifeler, taftalar, satenler dokunurdu.

Hereke Fabrikası uzun yıllar halı ve kumaş dokumacılığının en önemli merkezi oldu. Burada üretilen halılar ve kumaşlar yabancıların da büyük beğenisini kazanmıştı. Nitekim özellikle yabancı devlet adamlarına fabrika ürünlerinin hediye edilmesi ve çok makbule geçmesi, halı ve kumaşların uluslararası diplomasinin bir aracı olarak kullanıldığını da göstermektedir.

Bir sanayi kompleksini tüm yönleriyle ortaya koyan Engin'in sonuç bölümündeki uyarısı ise son derece dikkat çekicidir. "Kurulduğu ilk yıldan itibaren gerek bölge gerekse ülke ekonomisine ciddi katkılar sunmuş olan Hereke Fabrikası 1996 yılında özelleştirildi. Bir süre sonra ise üretim faaliyetlerine son verdi. 1843 yılında kurulan ve gerek sürekliliği ve gerekse kaliteli ürünleri ile Türk sanayi tarihinde önemli bir yere sahip olan Hereke Fabrikası günümüzde atıl bir vaziyette bulunmaktadır. Hereke Fabrikasının tarihsel değeri dikkate alınarak buraya gereken ilgi gösterilmeli ve fabrikanın bulunduğu alan en azından bir sanayi müzesi olarak değerlendirilmelidir" diyerek eseri sonlandıran Prof. Dr. Vahdettin Engin, bu çalışmasıyla sadece Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sanayi serüvenini anlatmakla kalmamış aynı zamanda bu alanda ileride yapılacak çalışmaların temelini oluşturmuştur.

Kaynakça

Engin, V. (2022). *Hereke fabrikasının kuruluşu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.